

SLIČNOSTI I RAZLIKE TEORIJSKO-METODOLOŠKIH PRISTUPA GILLIA I TOURAINEA

NENAD KARAJIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

U radu se prikazuju osnovne sličnosti i razlike teorijsko-metodoloških pristupa dvojice suvremenih sociologa, Gillia i Tourainea. Prvo se ilustrira metodologija primjenjena u knjizi G. A. Gillia »Kako se istražuje« (1972), a zatim metodologija izložena u knjizi »Sociologija društvenih pokreta« (1978) A. Tourainea. Suočeni sa činjenicom naučne insuficijentnosti pozitivističke orijentacije u sociologiji, autori postuliraju koncept nove metodologije poznate u sociološkoj suvremenosti kao akcijsko istraživanje. Članak završava imenovanjem nekih nedostataka ove metodološke orijentacije.

(A) K NOVOJ NAUČNOJ DJELOTVORNOSTI

Predodžba o sociologu kao socijalnom tehničaru omogućila je trajni pritisak što se vrši na društvene nauke u pravcu njihove praktičnosti i efikasnosti i iznad svega vrijednosne neutralnosti. Naučna relevantnost koja se dokazuje obimnim empirijskim studijama uz primjenu različitih statističkih tehnika, drugim riječima, ekstremno kvantitativnom orijentacijom bez vrijednosnog opredjeljenja tehničara-specijaliste, uvezena je u sociologiju, od samih njenih početaka, iz prirodnih nauka, a odražavala je interese srednje građanske klase. Scijenistički aktivizam tradicionalne sociologije, u svojim počecima progresivan, jer je prevladao teorije društvenog ugovora i šablone »srednjovjekovnog mraka«, ubrzo ostaje zaglibljen u ahistorijski, kratkovidni (ne)aktivizam pozitivizma i funkcionalizma. Afinitet empirijskih društvenih istraživanja, čije određenje vidova ne treba nikako potcijeniti, svoju je legitimnost našao u pukom neutralnom metodologizmu, ispustivši pri tome bitnu kritičko-emancipatorsku dimenziju nauke i naučnika. Spoznajni model »čiste« ili »akademske« sociologije iscrpljuje se uglavnom u dvije osnovne točke: 1. u razmišljanjima da je nauka apsolutno samostalna i konstitutivna za svaku spoznaju, ali da se njome mogu otklanjati samo neke pojedinačne slabosti i nedostaci društvene strukture, a da se ne može mijenjati aktualno stanje društva tj. historijski tok, i 2. da je sociolog puki tehnički stručnjak koji otkriva određene pravilnosti u prezentnoj socijalnoj zbilji. Tipu sociologije koji empirijsko istraživanje podiže na razinu isključive metode socio-

logije, a možemo ga nazvati sociologija koncenzusa, od samih se početaka suprotstavljao tip sociologije, ustanovljen Marxovom pojavom, kojeg uvjetno možemo zvati sociologija sukoba. I dok je prva struja u sociologiji relativno lako i brzo bila prihvaćena u akademskim krugovima, druga se razvijala nešto drugačijim putem. Sastavljena pretežno od mislilaca koji su izražavali stajalište proletarijata, ova se struja intelektualaca nastojala kritički distingvirati od pozitivističkog smjera sociologije. Ona se prije svega odnosila kritički prema mitu »value-free« sociologije i prenaglašenom oslanjanju na kvantifikacijske metode. Oslobođajući nauku i naučnike starih metodoloških kanona, radikalna frakcija stvorila je pretpostavke novoj naučnoj djelotvornosti. Kako nam nije namjera, ma koliko to bilo privlačno, ulaziti u diskusiju o tome da li je marksizam još uvijek radikalna struja (s obzirom da se u mnogim socijalističkim zemljama akademski legitimirao), i da li dolazi do akademske koalicije između dijelova pozitivizma i marksizma, moramo, za naše potrebe, ustanoviti osnovnu liniju koja razdvaja navedena dva pristupa.

Tabela 1

OSNOVNI PRISTUPI U SOCIOLOGIJI I NJIHOVE RAZLIKE

PRISTUP NIVO RAZLIKA	INTEGRATIVAN (Građanska sociologija)	KRITIČKO-REVOLUCIONARAN (Marksistička sociologija)
NIVO POLITIKE	Reformizam	REVOLUCIONARNI MAKSIMALIZAM Ortodokсни marksizam Otvoreni marksizam
NIVO IDEOLOGIJE	Socijaldemokracija	Sindikalne revandikacije (Radnički pokret) Novi društveni pokreti
NIVO PORETKA	Ideologija funkcionalne ravnoteže	Ideologija društvenih proturječnosti
NIVO METODOLOGIJE	Afirmativni stav prema postojećem poretku	Kritički stav prema postojećem poretku
	Osmišljavanje društvene cjeline kao strukturalno nepromjenjive	Osmišljavanje društvene cjeline kao stalno proturječne
	Instrumentalni karakter metoda	Komunikativni karakter metoda
	Tradicionalno istraživanje	Akcijsko istraživanje

Kako pokazuje tabela, ključna linija koja razdvaja akademsku od radikalne sociologije nije samo ideološke ili političke prirode, već je to suštinski odnos prema postojećem (poretku). Akademaska sociologija ima afirmativni stav prema postojećem poretku, a radikalna ima kritički stav. Prevedeno u meto-

dologiju, akademska sociologija se iscrpljuje u razvijanju metoda i tehnika kojima će udaljiti istraživače od mogućih društvenih promjena, naprotiv, radikalna sociologija kao metodu koristi neposrednu akciju za mijenjanje socijalne zbilje. Netom naznačena intelektualna atmosfera pomaže nam da istražimo neke teorijsko-metodološke konstatacije dvojice suvremenih socioloških teoretičara — Gillia i Tourainea.

(B) BITNI ELEMENTI U TEORIJSKO-METODOLOŠKOM SISTEMU G. A GILLIA

(a) Tradicionalna ortodoksija i novo opredjeljenje

Tradicionalna ortodoksija u sociologiji predstavlja tip problema koji je direktno povezan sa zamišljenom naučnom neutralnošću. Kao pristalica činjenice da su društvo i priroda prožeti različitim tipovima zakonitosti, Gilli nastoji dokazati da je u visoko izdiferenciranom, modernom industrijskom društvu naučna neutralnost, na koju se poziva tradicionalna sociologija, strukturno nemoguća. Umjesto neutralne opće orijentacije on postulira neopozivo suprotan pojam naučne objektivnosti kao istinske i jedine objektivne mogućnosti u postojećim društvenim prilikama. Predloženu metodologiju lakše ćemo shvatiti u komparativnom proučavanju tradicionalnog i novog istraživanja koje predlaže Gilli.

Tradicionalno istraživanje (negativna sociologija)

»U tradicionalnom istraživanju zadatak je istraživača samo da spozna određenu stvarnost, a da u nju ne zahvaća. Njegov se rad sastoji u analizi danog problema i u predlaganju teorijskih alternativa rješenja, a pri tome se on ne opredjeljuje ni za jednu ni za drugu alternativu; dapače, mora postupiti tako da upotreba socioloških sredstava i tehnika za upoznavanje određene situacije ne promijeni samu situaciju.«¹ Ova orijentacija građanske sociologije obavljala je, smatra Gilli, progresivnu, inovatorsku ulogu samo dok je buržoazija bila napredna klasa, ali se pojavom proletarijata, opće načelo buržoaske nauke — znati, a ne upletati se — ostaje u funkciji kontrole. Naime, kako je funkcija inovacije jedina istinska dimenzija nauke, funkciji kontrole, koja joj je suprotna, svrha leži, zapravo, izvan biti same nauke — u rukama vladajuće klase — koja njome štiti svoje klasne interese. Kako je, dakle, odluka o intervenciji u specifične društvene probleme prepuštena nekom drugom, »istraživač se specijalizira u spoznajnoj djelatnosti, nastavlja razrađivati sve savršenije tehnike i instrumente.«² Istraživanje bez mogućnosti djelovanja, kakvo je tradicionalno istraživanje, omogućuje da se metoda proučava odvojeno od predmeta ispitivanja. Određujući pretpostavke novoj metodologiji, Gilli nalazi da se cjelokupnim tradicionalnim istraživanjem vrši potiskivanje objekta ispitivanja, još određenije, »nasilje« nad situacijom koja se istražuje. Glavni razlog tome nalazi se u ograničenoj moći istraživača, odnosno u neravnomjernoj raspodjeli moći unutar istraživanja. Vlasnik materijalne

¹ G. A. Gilli: *Kako se istražuje*, Sk. knjiga, Zgb. 1974. str. 12.

² Isto, str. 14.

moći je sistem (naručilac), a to je ujedno najefikasnija moć jer postoji i prije i poslije istraživanja, stručnu prividnu moć ima sociolog istraživač, a bez moći je objekt ili ispitanik. Kao metoda perspektiva ovako shvaćene sociologije, koju je Gilli sistematizirao nakon iskustava sa psihijatrije u Gorici, pojavila se perspektiva negativne sociologije, odnosno negativnog prakticanja stručne uloge sociologa. Naime, negativno praktimirati stručnu ulogu »značilo je razotkriti njezino diskriminatorsko obilježje u klasnom pogledu i poticati mobilizaciju samog objekta i istraživanja protiv istraživanja; posljednji je cilj, dakle, bio razgraditi društvene znanosti.«³ Ali kako negativna impostacija nije pridonijela ništa novo za objekt, osim raskidanja svih odnosa, Gilli uspostavlja novu metodu perspektivu (u knjizi »Kako se istražuje«) tzv. »sociologiju odozdo«.

Naučnu insuficijentnost tradicionalne metodologije Gilli nastoji prevladati radikalnim obratom u shvaćanju ideje istraživanja i uloge sociologa. Novi način istraživanja nije izmišljen u kabinetu, već je otkriven »na terenu« i nadalje je suprotan ideji tradicionalnog istraživanja. Istraživačkoj sterilnosti koja u tradicionalnom istraživanju nastaje podupiranjem tzv. neutralnosti nauke, a služi za zaštitu posebnih interesa klase, autor suprotstavlja naučnu objektivnost. Pravila kao što su: svako se istraživanje mora odvijati samo kao puka upotreba tehnika i određenih teorijskih instrumenata, istraživač treba za vrijeme istraživanja prikrivati svoj identitet i treba izbjegavati svaku mogućnost uplitanja u situaciju koju istražuje, istraživač treba da izbjegava zauzimanje određenog stava i slična, samo su svojevrsna racionalizacija izbjegavanja da se mijenja društvenu stvarnost. Nasuprot objektivnosti koja se u tradicionalnom istraživanju, kao što smo vidjeli, deducira iz »neutralnih« i stalno važećih načela, Gilli imputira novu metodologiju u kojoj centralnu ulogu ima, već spomenuta, kategorija naučne objektivnosti. Dakle, što je naučna objektivnost? Nadovezujući se na historijsko-materijalističku metodu koja tumači svaku društveno-ekonomsku formaciju iz njene materijalne prakse a povijest shvaća kao borbu među klasama, autor polazi od tvrdnje da biti objektivni znači »promatrati stvarnost sa stajališta historijski progresivne klase, klase koja se u tom određenom historijskom času nameće kao najnapredniji dio proizvodnih snaga.«⁴ Dakle, stav tradicionalne metodologije da se istraživanje odvoji od društvenog konteksta kako bi se moglo smatrati neutralnim, logika nove metodologije u potpunosti isključuje, naprotiv, ona traži da istraživanje uvuče u sebe opću društvenu praksu i sve njene proturječnosti. Ista logika traži i preformulaciju uloge istraživača. Umjesto neutralnog istraživača opskrbljenog stručnom moći, novi istraživač, da bi bio objektivni, mora se svrstati na stranu klase koja je povijesno u usponu, a to je, prema Gilliu, proletarijat. Dakle, istraživač preuzima funkciju tzv. »filtera stvarnosti«, naime, njegov zadatak postaje da prenese sliku stvarnosti (baze) na razinu koja posjeduje moć da vrši promjene, a da bi ispunio tu funkciju i sam istraživač postaje dio te strukture koju želi promijeniti, imajući neprestano na umu da je njegovo opredjeljenje po karakteru naučno a ne političko. Zaključimo: *differentia specifica* Gillijeva akcijskog istraživanja, kao modusa aplikativne sociologije, jeste svojevrsni »zaokret k objektu« (F. Adam). To

³ Isto, str. 72.

⁴ Isto, str. 24.

znači da se novi naučnik, odbijajući tradicionalnu metodologiju i »objekt — pod — kontrolom«, stavlja u službu »objekta — koji — se — razvija« čime postaje odgovoran za početak akcije, promjene.

(b) Glavne tehnike istraživanja

Iz ranije rečenog razumljivo je da se funkcija kontrole, koja se provodila u društvenim naukama, nije zbivala izravno »nego prema naravima i karakteristikama svojstvenim znanosti, tj. putem formuliranja pojmova, tehnika i teorijskih instrumenata koji su predočavali svijet samo s jednog stajališta, sa stajališta buržoazije.«⁵ Dakle, tehnike tradicionalnog istraživača nisu neutralne jer je njihova primjena uvjetovana asimetričnom distribucijom moći. Da bi se aktivirala istraživačka situacija potrebno je da istraživač poznaje tehnike, a da ih ispitanik ili objekt ne zna. To je, zapravo, situacija u kojoj se manifestira stručna moć istraživača odnosno logika moći naspram logike ne-moći objekta. Ali kako je stručna moć samo specijalizirana tj. ograničena moć, ona ne može opstojati bez podrške materijalne (društvene) moći naručioca koji, dajući istraživaču materijalnu podršku, zahtijeva, putem načela neutralnosti, da istraživač izbjegava mijenjati prezentnu situaciju. Tako se zatvara krug tradicionalnog istraživanja čije tehnike ostaju odvojene od predmeta koji ispituju svojom sakupljačkom funkcijom, tj. funkcijom uzimanja uzorka. Nova metodologija, koja je opisana upravo kao ona koja nastoji promijeniti društvenu stvarnost i koja problem metode ne tretira odvojeno od predmeta koji istražuje, koristi najčešće dvije tehnike: učestvujuće promatranje i dubinski intervju.

(c) Omeđena validnost Gillijeve pozicije

Gilijeva teorijsko-metodološka pozicija bitno je određena Marxovom kritikom kapitalizma, a posebno njegovim razmišljanjima o radničkoj klasi. Otuda u njegovoj analizi pozivanje na Marxove stavove često zvuči nekako dogmatski i neuvjerljivo, jer nije Marxova shvaćanja potkrijepio analizom suvremenih zbivanja, koja obogaćuju Marxovu misao ili se distanciraju od nje. U karakteru današnjeg znanja o kapitalizmu ima smisla tvrditi da je došlo do određenih pomjeranja u teorijsko-empirijskim opservacijama, koje Gilli nije u potpunosti anticipirao što ograničava valjanost njegove teorijsko-metodološke pozicije. Prodiskutirajmo neka Gillijeva rješenja.

Centralna prednost Gillijeva kategorijalnog aparata jeste metodskog porijekla — ukazao je na neodrživost tradicionalnog principa neutralnosti i tradicionalnog shvaćanja uloge sociologa. Ostajući na Gillijevom tragu istaknimo neke njegove pozitivne namjere:

- a) teži da otkrije mogućnosti, činioce i puteve novog istraživanja tj. da utvrdi vezu između kritike postojećeg i strategije razvoja budućeg (srž Marxova teorijsko-metodološkog novuuma)
- b) teži da ukaže kako objektivnost nauke ne zavisi samo od širine teorijsko-metodološkog okvira već i od njegove adekvatnosti društvenoj zbilji

⁵ Isto, str. 20.

- c) teži da ukaže na značenje akcijskih determinanti u istraživanju tj. onih koje imaju stav prema budućem i poželjnom
- d) teži da otkrije kako sociolog može izbjeći idejni angažman u istraživanju pa stoga mora svim fazama istraživanja posvetiti jednaku pažnju.

Međutim, i pored izrazite Gillijeve namjere da uspostavi pravu vezu između kritike i strategije, čini se da je F. Adam u pravu kad konstatira da praksa, iz koje proizlaze Gillijevi pojmovi, nije praksa poznoga kapitalizma, već je to praksa radničko-sindikálnih, studentskih i intelektualnih kontestacija u suvremenosti talijanskog društva. Naime, Gillijeva metodološka pozicija zasnovana je na shvaćanjima kojima se mogu uputiti sljedeće primjedbe:

- a) Postulirajući dihotomnu klasnu shemu, u kojoj mogućnost revolucionarne prakse proizlazi iz permanentne klasne borbe najamnog rada i kapitala, Gilli ne obraća pažnju na enormno povećanje srednje klase i njene funkcije u odnosu na razvoj proizvodnih snaga.
- b) »Razvoj proizvodnih snaga« je za Gillia nužno nešto progresivno i neproblematično.
- c) Gilli ne problematizira proletarijat kao puku personifikaciju najamnog rada u uvjetima poznoga kapitalizma, kada mnogi teoretičari govore o integraciji proletarijata u kapitalistički sistem, odnosno o njegovoj dezintegraciji kao revolucionarne klase.

(C) BITNI ELEMENTI U TEORIJSKO-METODOLOŠKOM SISTEMU A. TOURAINEA

(a) Touraineov pristup

U suvremenoj sociološkoj teoriji Touraine pripada generaciji francuskih sociologa koja se javno afirmirala šezdesetih i sedamdesetih godina ovog stoljeća. Okosnicu svoje teorijske i istraživačke usmjerenosti Touraine je izgrađivao u kritičkom dijalogu sa funkcionalizmom i marksizmom. Raspon njegova interesa kreće se od početnih proučavanja modernog radničkog pokreta, preko analize studentske ljevice u Evropi, do izučavanja novih subjekata društvenih promjena reprezentiranih u novim društvenim pokretima. Po potonjoj, najnovijoj fazi njegovog misaonog razvoja možemo njegovu teorijsku poziciju odrediti u tri smjera: prvo, kako je i sam određuje, kao post-marksističku, drugo, po svojoj analizi suvremenosti spada u teoretičare tzv. post-industrijskog društva, i treće, pripada krugu suvremene francuske ljevice. Objasnimo ih. Distancirajući se od marksizma u tradicionalnom smislu autor razvija svoju teorijsku poziciju, ne protiv autentičnih strujanja u marksizmu, već protiv meta-socijalnih momenata dogmatskog marksizma. Osnovna pomjerenja od tradicionalno shvaćenog marksizma sastoje se u sljedećem:

- a) njegovu pažnju više ne privlači tradicionalna marksistička koncepcija proletarijata kao jedinog revolucionarnog subjekta, već oni društveni pokreti koji se ne mogu jasno izraziti u tradicionalnim dihotomnim terminima klasne borbe,

- b) autor negira političku praksu međunarodnog radničkog pokreta zasnovanu na lenjinističkoj koncepciji središnje uloge partije i revolucionarnih intelektualaca koji »izvana« unose klasnu svijest u pokret, suprotstavljajući joj klasu koja je sama sposobna voditi povijesnu akciju,
- c) autor se distancira od jedne materijalističke interpretacije povijesti i društva, koja daje prevelik značaj objektivnim elementima u klasnoj strukturi građanskog svijeta, jednom u suštini kulturalističkom interpretacijom, čime vrši »pomjeranje težišta društvenih sukoba sa sukoba kapitala i najamnog rada u fabrici na sukobe između vladajućih aparata i alije-nirajućih korisnika«⁶,
- d) pod utjecajem francuskog strukturalizma autor preuzima niz kategorija iz marksizma (klase, klasni odnosi, klasna akcija) dajući im novo značenje i utemeljenje,
- e) najzad, distancirajući se od onih shvaćanja po kojima je samoupravljanje oblik diktature proletarijata, ili novi oblik proizvodnih odnosa (tradicijska III Internacionale), autor izlaže ideju samoupravljanja kao autodeterminacije.

Po svojoj dijagnozi da suvremene socijetete više ne možemo adekvatno opisati i shvatiti u teorijskim terminima industrijskog društva, Touraine možemo uvrstiti u teoretičare postindustrijskih društava. Ali među njima on zauzima posebno mjesto jer svojim razmatranjima ne smjera na »prepoznavanje i opisivanje ključnih institucija, ustanova i organizacija tog društva, već na otkrivanje društvenih sukoba koji su karakteristični za to društvo i na prepoznavanje onih društvenih pokreta koji će biti svojstveni tom društvu upravo kao glavni nosioci suprotstavljanja tehnokratskoj dominaciji.«⁷ Najzad, svojom pripadnošću kulturnom krugu suvremene francuske ljevice, Touraine odbija odnose dominacije alternativnom, samoupravnom perspektivom. Svo-jim shvaćanjem samoupravljanja kao autodeterminacije koja odlikuje post-industrijski tip društvene organizacije, autor se nadovezuje na marksiste »frankfurtskog kruga« i time spada u tzv. »koproducentski« tip marksističke sociologije. »Riječ je o shvaćanju da je racionalan i demokratski društveni poredak moguć jedino kao proizvod djelovanja više različitih grupa, razli-čitih interesa koji postepeno, u otvorenom sukobljavanju stajališta, izgrađuju fond zajedničkih interesa.«⁸

(b) Koncept novog društva

Pojavu novog tipa društva označavaju tri osnovna obilježja. Prvo, dok su se u industrijskom društvu osnovne investicije kretale na nivou organizacije rada, u programiranom društvu one se koncentriraju na nivou upravljanja proizvodnjom. To preusmjeravanje osnovnih ulaganja utječe i na transfer sukoba iz područja borbi između kapitala i rada u tvornici u područje borbi

⁶ V. Pavlović: Alternativni karakter i emancipatorski potencijali novih društvenih pokreta, *MUS* 3/1983, str. 16.

⁷ Iz predgovora »Uspori novih društvenih pokreta« A. Touraineovo »Sociologija društvenih pokreta«, Radnička štampa, Bgd. 1983, str. 27.

⁸ V. Katunarić: *Dijalektika i sociologija*, Sk. knjiga, Zgb. 1986, str. 27.

između upravljačkih i informativnih aparata i alijeniranih korisnika. Drugo, programirano društvo proizvod je samointervencije, odnosno »sučeljavanja klasa za društvenu kontrolu nad historicitetom«, nad društvenom samoaktivnošću. Treće obilježje vezano je za dezintegraciju države u programiranim kapitalističkim društvima. Kako je pojava novog tipa društva vezana za strukturalnu krizu industrijskog društva, i kako moderno društvo teži više promjeni nego stanjima ravnoteže, to je Touraineu dovoljan razlog da uoči krizu »starog« revolucionarnog subjekta industrijskog društva reprezentiranog u industrijskom proletarijatu, te da potraži novi subjekt mogućih društvenih promjena u programiranom društvu. Naspram radničkog pokreta kao jedinog socijalnog aktera povijesnih promjena u industrijskom društvu, koji je za Tourainea u »sutonu«, na scenu programiranog društva stupa mnoštvo i raznovrsnost socijalnih aktera u obliku novih društvenih pokreta. To, naravno, ne znači da je radnički pokret, i industrijski sukob na kome je ovaj bio zasnovan, nestao, već je, prema Touraineu, riječ samo o izmjeni na poziciji revolucionarnog subjekta.

(c) Novi društveni pokreti

Analizu društvenih pokreta Touraine zasniva na razlikovanju triju etapa u razvoju novovjekovnog društva i njima odgovarajućih društvenih pokreta. Centralni pokret trgovačkog društva bio je građanski pokret za prava i slobode čovjeka. Radnički pokret u kojem je ulog borbe bila društvena pravda zauzimao je središnje mjesto u industrijskom društvu, dok je samoupravljanje osnovni ulog novih, antitehnokratskih pokreta u postindustrijskom, programiranom društvu. Osnovna determinanta Touraineove koncepcije društvenih pokreta jeste njegovo shvaćanje društva. Distancirajući se od pozitivističkog shvaćanja društva kao kombinacije činjeničnih kategorija i funkcionalističkog shvaćanja društva kao kompleksa institucija unutar kojeg bi svaka od njih odgovarala određenoj osnovnoj potrebi, autor shvaća društvo kao sistem djelovanja, način samoproizvodnje kroz kulturno stvaralaštvo i društvene sukobe, u čijem središtu »bukti vatra društvenih pokreta«. Šta je društveni pokret? »Društveni pokret je organizovano kolektivno ponašanje klasnog aktera koji se bori protiv svog klasnog neprijatelja za društveno rukovođenje istoricitetom, unutar jedne konkretne društvene zajednice.«⁹ Dakle, društveni pokret je dvostruki odnos: s jedne strane, on se konstituira samo u relaciji prema protivniku, s druge strane, ne postoji relacija aktera bez kulturnog polja tj. uloga. To znači da se društvene klase i historicitet, shvaćen kao ulog borbe (historicitet = rad, institucije, prakse, investicije, kulturni modeli), ne mogu nikada pojmiti odvojeno. Dakle, nemogućnost razdvajanja kulturnih orijentacija od društvenog sukoba (što je bilo moguće u prijašnjim društvima) čine društvene pokrete kvalitativno novim tipom sukoba. Dva su osnovna razloga ovakovome shvaćanju pokreta.

- 1) Javljanje društvenih pokreta kao glavnih društvenih aktera nije bilo moguće u ranijim etapama razvoja društva jer oni nisu bili rukovođeni normativnim orijentacijama, projektom, odnosno pozivanjem na historicitet,

⁹ A. Touraine *Sociologija društvenih pokreta*, str. 130.

nego su bili podređeni političkom djelovanju i političkoj teoriji. Ovim stavom Touraine ukazuje:

- a) da se ne radi o kontinuitetu ideje i prakse društvenih pokreta, i njihovom umnožavanju, kao što misli Bottomore, već da su novi društveni pokreti »lomovi«, gibanja kvalitativno novog tipa, što ih razlikuje od tradicionalnih, klasičnih društvenih pokreta,
 - b) da se društveni sukobi rasprostiru cijelim društvom, pa otuda klasna borba prerasta u društvenu borbu,
 - c) da društveni pokreti nisu marginalne već centralne snage koje se međusobno bore za rukovođenje historicitetom, odnosno samoproizvodnjom društva,
 - d) da praksa društvenih pokreta vodi rascjepu sa klasičnim političkim partijama (državama) i obnavljanju političkog života obilježenog novim društvenim snagama.
- 2) Stalnim naglašavanjem jedinstva kulturne orijentacije i društvenog pokreta, Touraine, zapravo, nastoji upozoriti na izrazito demokratsku i anti-autoritarnu usmjerenost kao jednu od elementarnih osobina novih društvenih pokreta, posebno feminističkog, antinuklearnog, ekološkog i studentskog.

(d) Sociološka intervencija —glavna metoda akcijske sociologije

Polazeći od pretpostavke da metoda sociologije i njena tehnička primjena u stvarnosti ne smiju biti odvojene, jer potiču praktično od iste teorije, Touraine objelodanjuje kao glavnu metodu sociologije koja proučava društvene odnose, metodu sociološke intervencije. Kako je osnovni problem akcijske sociologije uspostavljanje nove društvene prakse, što pretpostavlja aktivnu intervenciju i angažman sociologa, pod sociološkom intervencijom autor podrazumijeva »djelovanje sociologa da razotkrije društvene odnose i učini ih glavnim predmetom analize.«¹⁰ Ovako definirana glavna metoda sociologije dovodi do dva temeljna problema: a) kako dokučiti jedno sukobima prožeto kolektivno djelovanje koje obrađuje sebe, b) u koji položaj staviti sociologa, a da ne postane puki tehničar ili puki ideolog? Drugim riječima, kako osigurati objektivnost sociologa? Načelno, Touraine postavlja četiri zahtjeva kao razrješenje. Prvi zahtjev traži da se stupi u odnos sa društvenim pokretom. To je zahtjev za identitetom, jer se analiza odnosi na kolektivna ponašanja grupa aktera koji su svjesni da pripadaju pokretu i da je razlog njihova postojanja intervencija, odnosno da su oni akteri jedne sukobima prožete kolektivne prakse. Drugi zahtjev jest načelo opozicije, koje omogućuje da se grupa formira u susretima sa ostalim sugovornicima. Treći zahtjev nalaže sociologu da grupi predoči totalitet ili ulog za koji se grupa bori, a da se sâm pri tome ne poistovjeti sa aktivistima i postane njihov glasnogovornik. Znači, naučnik programiranog društva prenosi svoja zapažanja u borbenu grupu, što implicira njegov idejni angažman, ali se njegova naučna samostalnost štiti njegovim nepoistovjećivanjem sa akterima. To nameće razdvajanje dviju funkcija naučnika: agitatorske, koja pomaže samoposma-

¹⁰ Isto, str. 112.

tranju i snaženju grupe (četvrti zahtjev) i zapisničarske, koja obezbjeđuje ostajanje izvan grupe aktera. Dakle, suština metode sociološke intervencije leži u povezivanju samoposmatranja grupe aktivista i intervencije sociologa rukovođenog svojim teorijskim pretpostavkama. Očigledno, intervencija omogućuje naučniku novu ulogu, umjesto tehničara ili ideologa naučnik postaje posrednik između borbene grupe i društvenog pokreta koji je nosilac njene akcije. Ova ideja ima svoje teorijsko utemeljenje u Touraineovom shvaćanju društvenog poretka, kao akcije koja je neprestano u središtu društvenog života. Dakle, grupa za intervenciju nije orijentirana na sebe i svoju vlastitu djelatnost, već na borbu i pokret koji reprezentira. Iz tog razloga smisao sociologije djelovanja leži u izgradnji što je moguće duže razmjene između akcije i analize, što autor zove permanentnom sociologijom. Dijalektika permanentne sociologije jasno se definira u polazištu svoje metode: postavljajući sebi zadatak da podigne stupanj povijesne akcije u jednom društvu, sociolog zna da će to produbiti njegovu analizu i uzrokovati nova pitanja, što će u isto vrijeme ponovno pokrenuti novu razmjenu akcije i analize sa izmijenjenim odnosima između aktera i istraživača.

(D) KOMPARACIJA IZMEĐU TEORIJSKO-METODOLOŠKIH POZICIJA GILLIA I TOURAINEA

I, na kraju, još nam preostaje da podastremo kratku komparativnu analizu između teorijsko-metodoloških shvaćanja Gillia i Tourainea. U okviru diferencijacije između akademske i radikalne struje u sociologiji i jedan i drugi autor nalaze se u određenoj vezi sa radikalnim pristupom. U skladu s takvom orijentacijom, oba autora osporavaju razvoj pozitivističke empirijske sociologije u njenim osnovnim dimenzijama: a) da se u proučavanju društva nužno unose epistemološka načela prirodnih nauka, b) da se objektivnost društvenih nauka ostvaruje putem načela vrijednosne neutralnosti, c) da se prisutnost naučnika u istraživanju svodi na što manju mjeru, tj. da se izbjegava njegov idejni angažman i uplitanje u situaciju koju ispituje. Osporavajući relevantnost tradicionalnog sociološkog pristupa istraživanju, oba autora nastoje imputirati novu metodologiju utemeljenu u dva osnovna zahtjeva: prvi, da se istraživanje usmjeruje, ne više na socijalnu statiku, već na pitanja i mogućnosti društvene promjene, drugi, da osnova za formuliranje socioloških teorija bude kvalitativna metodologija, koja je neposrednija od standardnih tradicionalnih tehnika. Ova globalna srodnost autora u težnji za oštrijim distanciranjem od akademskih tendencija u sociologiji, razdvaja se u njihovim konkretnim metodološkim referencijama. S jedne strane, Gillijeva metodologija snažno se oslanja na Marxa, s druge strane, Touraineova »postmarksistička« pozicija relativizira u Marxovoj teoriji društva sve osim pristupa ili metode. Čini se da osnovna razlika Gillijeve i Touraineove pozicije leži u različitom shvaćanju karaktera rada u suvremenosti društva, što onda proizvodi i razlike u njihovim shvaćanjima društvene strukture i društvenih odnosa. Za Gillia rad je još uvijek definiran kao proizvodni rad koji reproducira kapitalističke proizvodne odnose, odnose najamnog rada i kapi-

tala. Ovaj antagonistički odnos uopćava se na cijelo društvo što uzrokuje da se struktura društva promatra u dihotomnim socijalnim okvirima sve jačeg zaoštavanja dviju proturječnih strana — radnika i kapitalista, a to implicite znači da je društveni odnos shvaćen kao odnos sukobljenih klasa. Dakle, mogućnost revolucionarne prakse proizlazi iz permanentne klasne borbe, sadržane unutar samog načina proizvodnje. Budući da se negacija kapitalističkog sistema očekuje unutar samog sistema, iz radničkog osporavanja, zadatak je naučnika svrstati se na stranu radničke klase. Touraineova koncepcija polazi od rada shvaćenog kao uloga u sistemu modernih komunikacija. Umjesto nekadašnjeg privatnog kapitala i rada radnika, prema Touraineu, danas privrednim razvojem upravlja gigantska racionalna organizacija i stručni autoritet. Drugim riječima, industrijsko društvo postepeno prelazi u post-industrijsko ili programirano društvo. Ta promjena izaziva slijedeća pomjeranja:

- a) Klasični sukob najamnog rada i kapitala institucionaliziran je i smijenjen, u okviru programiranog društva, novim sukobom, u kojem se borbe ne vode više u proizvodnoj ravni, nego u sferi potrošnje, znanja i kulture — to je sukob između vladajućih aparata i alijeniranih korisnika, odnosno birokracije i tehnokracije s jedne strane, i njima potčinjenih s druge strane.
- b) Društveni odnosi novog društva su i dalje klasni, ali se pojam klase razlikuje od tradicionalnog pojma — umjesto klasnog odnosa unutar jednog čisto ekonomskog mehanizma, klasi se daje jedan širi okvir, povezan sa učešćem u sistemu organiziranja i odlučivanja.
- c) Radničku klasu kao oslabljenu snagu povijesnih promjena i klasične političke partije kao osnovne aktore smjenjuju nove progresivne snage, društveni pokreti, čije borbe prerastaju okvire rada i okvire pučke političke borbe i postaju borbe za emancipaciju cjelokupne ličnosti.

Skicirajmo navedene razlike.

Tabela 2

OSNOVNE RAZLIKE U TEORIJSKOM PRISTUPU GILLIA I TOURAINEA

AUTORI KATEGORIJE	GILLI	TOURAINÉ
RAD	definiran po svom proizvodnom doprinosu	shvaćen kao ulog u sistemu komunikacija
DRUŠTVENI OBLIK	industrijsko društvo	programirano društvo
DRUŠTVENI ODNOSI	klasni odnosi definirani ekonomskim mehanizmima	klasni odnosi povezani sa učešćem u sistemu odlučivanja
SUBJEKT DRUŠTVENIH PROMJENA	proleterijat	pluralan, novi društveni pokreti
OSNOVNI AKTERI	političke partije	federacije interesnih grupa

I najzad, u traganju za sličnostima i različitostima Gillijeve i Tournaieove teorijsko-metodološke pozicije, treba kratko preispitati njihova shvaćanja sociološkog metoda. Već smo napomenuli da je osnovna orijentacija i jednog i drugog autora izrazito antipozitivistička, što znači da obojica osporavaju: a) prenatlažavanje kvantitativne analize, i b) razdvajanje metode od teorije i predmeta istraživanja. To znači da nijednom od njih nije toliko stalo da prikaže metodu kao puku tehniku i oruđe za prikupljanje podataka, već da stvori metodu primjerenu akcijskoj sociologiji, dakle, metodu koja je jedinstvena sa teorijom iz koje nastaje, i koju interesira priroda predmeta koji je određuje. Novi pristup, bitno različit od onog tradicionalnog, pretpostavljen je istraživačevim odnosom prema stvarnosti, koji pak, određuje novu ulogu istraživača. Postavljajući se kritički prema stvarnosti, istraživač mora dati prednost promjeni, tj. ne smije istraživanje zaustaviti na onome što određena pojava trenutno jest, već treba postulirati ono što će ona postati svojim povijesnim razvojem. To znači da je zadatak naučnika »intervenirati« u ispitivanu pojavu sa stajališta mogućnosti. Ukratko, ovdje predložena upotreba jedne nove metode odnosi se na akciono formiranje društvene svijesti. Iz navedene analize jasno se ukazuju i neki od nedostataka takvog pristupa. Prije svega, kritika dolazi iz pravca akademske nauke. Naime, kako je nova metoda manje profesionalna u modernom smislu riječi, jer je orijentirana na terenski rad i rad sa manjim grupama i organizacijama, osnovni prigovor pogađa spoznajni domet takvog istraživanja, koji je iz navedenih razloga ograničen i parcijalan. Osim toga, poznati prigovor o »političnosti« kvantitativnih studija pogađa i novi pristup, vraćajući diskusiju na problem uloge sociologa koji ekvilibrira između nauke i politike.

(Tekst predan redakciji: 16. Travnja 1988. god.)

SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES OF GILLI AND TOURAINE

NENAD KARAJIĆ

The Faculty Arts, Zagreb

In the article the author shows the main similarities and differences in theoretical and methodological approaches of two contemporary sociologists, Gilli and Touraine. First the author illustrates the methodology applied in Gilli's »Come si fa ricerca« (1972, Milano) and then in Touraine's »La voix et le regard« (1978, Paris). Faced with the fact of scientific insufficiency of positivism, both sociologists postulate a new methodology in the contemporary sociology known as action research. Finally the author points out certain drawbacks of this methodological orientation.